

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ทรัพยากรป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีคุณค่า และสำคัญต่อการดำรงชีวิตต่อมนุษยชาติเป็นอย่างยิ่ง ทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งในอดีตสมัยที่ป่าไม้ยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ วิถีชีวิตของคนไทยก็อาศัยหาเลี้ยงชีพ ด้วยการบุกเบิกหักล้างพงทึบมาหากินดำรงชีพอย่างผูกพันกับป่า ภาครัฐเองก็ได้ให้การสนับสนุนและรับรองสิทธิในที่ทำกินที่บุกเบิกนั้น ทำให้วิถีชีวิตของประชาชนและชุมชนกับป่าดำเนินควบคู่กันไปด้วยความผูกพัน และเอื้ออำนวยต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน กล่าวได้ว่าประวัติศาสตร์ของคนไทยก็คือประวัติศาสตร์ของการบุกเบิกพื้นที่ป่าให้เป็นชุมชนและเป็นพื้นที่ทำกินด้านเกษตรกรรม การดำรงชีวิตของประชาชนและชุมชนเหล่านี้ได้มีการตั้งสมประสงค์และภูมิปัญญาความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในลักษณะที่คนกับธรรมชาติหรือป่าสามารถดำรงอยู่ร่วมกันและพึ่งพาอาศัยกันและกัน (เสนห์ จามริก และคณะ, 2536) ทั้งหมดนี้ประกอบเป็นพื้นฐานของสังคมวัฒนธรรมที่มีคุณค่า และเห็นได้อย่างชัดเจนในอุดมการณ์ป่าชุมชน ซึ่งเป็นการรักษาป่าบนพื้นฐานความเชื่อบางประการ ความเชื่อเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์ของอำนาจในการรักษาป่าและเป็นพื้นฐานของการร่วมมือร่วมใจกันในชุมชน เพื่อปกป้องป่าของตน ชุมชนที่อาศัยอยู่กินกับสิ่งต่างๆ เหล่านี้จึงล้วนอ่อนน้อมถ่อมตนต่อดิน น้ำ ป่า ภายใต้วความเชื่อที่ว่า ดิน คือ “แผ่นดินแม่” เปรียบเสมือนแม่พระธรณีผู้ให้กำเนิดชีวิตและชุมชน ป่า คือ “รก” แห่งชีวิตและวัฒนธรรมที่ร่วมสิ่งดีงามและความผูกพันต่อบรรพบุรุษและความเชื่อที่ทำให้การสืบสานของชุมชนและการทำมาหากินอยู่รอดมาได้ชั่วลูกชั่วหลาน น้ำ คือ “สายธาร” แห่งชีวิตที่เชื่อมโยงชีวิตทุกชีวิตเข้าด้วยกันและอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์แห่งป่าและแม่พระธรณี อันเปรียบเสมือน “สายรก” ที่เชื่อมทุกชีวิตสู่ครรภ์ของมารดา (อนง นาคะบุตร, 2536)

นับตั้งแต่เป้าหมายของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้น ยังคงเป็นเพื่อการดำรงชีพ แบบพออยู่พอกิน พร้อมๆ กับการรักษาป่าและระบบนิเวศให้ยั่งยืนอันเป็นรากฐานสำคัญแห่งการดำรงชีวิตและสืบสานวัฒนธรรมภูมิปัญญาาร่วมกันของชุมชน ด้วยหลักความเชื่อและภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านรูปแบบของระบบความสัมพันธ์ทางสังคม พิธีกรรม ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและ

ความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ ถึงแม้ว่า ความเปลี่ยนแปลงจากกระแสการพัฒนาประเทศ ภายใต้การรวมศูนย์อำนาจการจัดการทรัพยากรจากส่วนกลาง ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ก็ไม่สามารถทำลายรากฐานความเชื่อดั้งเดิมให้หมดสิ้นลงได้หลายๆ ชุมชนในแผ่นดินล้านนายังคง สืบทอดวิถีชีวิต พิธีกรรมความเชื่อ ผ่านรูปแบบการจัดการทางสังคม อันเป็นความสัมพันธ์ของ “คน” “ชุมชน” และ “ดิน - น้ำ - ป่า” ที่อาศัยเกื้อกูลกันมาโดยตลอดภายใต้ความสัมพันธ์ของคนกับ สังคมและธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้จากรูปแบบการจัดการทรัพยากรของชุมชน ที่จำแนกพื้นที่ออกเป็นป่าต้นน้ำลำธาร ป่าใช้สอย พื้นที่ไร่ที่นา ที่อยู่อาศัย แหล่งประกอบพิธีกรรม และศาสนสถาน อย่างเป็นระบบและสอดคล้องเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันภายใต้ความหลากหลายของ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความหลากหลายของระบบนิเวศ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างยั่งยืน (กฤษฎา บุญชัย, 2540)

ต่อมามีการขยายแนวทางพัฒนาเศรษฐกิจเชิงการค้าเข้าไปสู่ชุมชน พร้อมๆ กับระบบ วิธีคิดที่มองป่าแยกออกจากคน ซึ่งเป็นวิธีคิดและรูปแบบของอำนาจนิยมที่ไม่สอดคล้องกับความ เป็นจริงทางสังคม และวัฒนธรรม การขยายพื้นที่ทำกินเพื่อตอบสนองระบบเกษตรเชิงเดี่ยว และ การลักลอบเข้าไปตัดไม้ทำลายป่า ทำให้เกิดความต้องการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในปริมาณที่สูง เป็นผลให้พื้นที่ป่าไม้ของประเทศลดลงในอัตราที่น่าวิตก ส่งผลกระทบทางลบเป็นลูกโซ่ต่อระบบ เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม การเมือง และสิ่งแวดล้อมของประเทศอย่างรุนแรง สร้างความเสียหาย ทั้งต่อชีวิตและทรัพย์สินของประชาชนไทย อย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์สิ่งแวดล้อม ในประเทศไทย จนทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับปัญหาเหล่านี้เริ่มยอมรับแล้วว่า การแยกป่ากับคนออก จากกันไม่สามารถแก้ปัญหาวิกฤตการณ์ป่าไม้ได้ เพราะแท้จริงแล้วปัญหาป่าไม้ไม่ได้เป็นเพียง ปัญหาทางวิชาการเท่านั้น แต่เป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม การเมือง และสิ่งแวดล้อมด้วย

จากในช่วงเวลาที่ผ่านมามีทรัพยากรป่าไม้ในประเทศไทยได้ลดลงเป็นจำนวนมาก อันเนื่อง มาจากปัญหาการบุกรุกทำลายพื้นที่ป่าไม้โดยการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า เพื่อเข้าครอบครองที่ดิน ทำกิน อันมีสาเหตุมาจากการเพิ่มจำนวนของประชากรอย่างรวดเร็ว ทำให้มีความต้องการใช้ที่ดิน เพื่อประกอบอาชีพทางการเกษตรเพิ่มขึ้นมากตามจำนวนประชากรที่เกิดขึ้นตามมา รวมทั้งปัญหาที่ เกิดจากการกำหนดแนวเขตพื้นที่ป่าจากฝ่ายภาครัฐที่ไม่ชัดเจน หรือไม่มีการตรวจสอบอย่างจริงจัง ในหลายๆ พื้นที่ ทำให้ชาวบ้านไม่ทราบแนวเขตที่ชัดเจน รวมทั้งใช้เป็นข้ออ้างต่อสู้กับทางฝ่ายภาครัฐ ในการบุกเบิกที่ดินภายใต้ความไม่ชัดเจนนั้นด้วย ต่อมามีการเร่งรัดพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ และ ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีตามนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ก่อให้เกิดความต้องการใน การใช้ไม้ในการอุตสาหกรรมเป็นจำนวนมาก ทั้งในด้านการก่อสร้าง สาธารณูปโภคของรัฐ เช่น

ถนน เขื่อน และการส่งออก เป็นต้น ทำให้มีการเปิดสัมปทานทำไม้อย่างกว้างขวาง จนก่อให้เกิดปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อมและสังคมติดตามมาอย่างมากมาย ซึ่งระบบโครงสร้างนโยบายเศรษฐกิจของประเทศไทยในอดีตนั้น รัฐได้ทำการจัดการป่าไม้ซึ่งโดยเน้นไปในด้านการผลิตไม้และของป่าเป็นหลัก แต่ขาดการคำนึงถึงการเพิ่มขึ้นของประชากรและขาดกระบวนการจัดการป่าไม้ที่เหมาะสมกับสภาพของชุมชนที่อาศัยในเขตพื้นที่ป่าไม้เหล่านั้น เป็นการจัดการที่ไม่สอดคล้องกับวิถีความเป็นอยู่ ทำให้ชุมชนได้รับผลกระทบจากการสัมปทานไม้อย่างกว้างขวางจนสืบเนื่องเป็นปัญหามาจนถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของปัญหาความความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับชุมชน ชุมชนกับรัฐ ที่นำไปสู่การเผชิญหน้ากันในการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างรุนแรง

ชุมชนบ้านมะเขือส้ม ตำบลหมอกจำแป่ อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นชุมชนหมู่บ้านเครือข่ายขยายผลของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ และเป็นชุมชนที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ที่อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินในพื้นที่แห่งนี้เป็นระยะเวลาที่ยาวนานพอสมควร และเป็นชุมชนที่มีปัญหาการบุกรุกทำลายพื้นที่ป่าเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นผลมาจากกิจกรรมของชาวบ้านในการทำเกษตรกรรมเชิงเดี่ยว เพื่อตอบสนองระบบทุนนิยมที่มุ่งการค้ามากกว่าการค้าอยู่อย่างพอเพียง เช่น การทำไร่กะหล่ำ แครอท ข้าวโพด โดยการใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงเข้ามาช่วยในกระบวนการผลิต รวมทั้งปัญหาที่เกิดจากการเปิดพื้นที่ป่าเพื่อปลูกข้าวไร่ การล่าสัตว์ป่า การเผาป่า การหาของป่า เช่น หน่อไม้ หวาย กล้วยไม้ เป็นต้น ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมติดตามมาอย่างมากมาย ทั้งในด้านผลกระทบต่อทรัพยากรน้ำ ผลกระทบต่อพื้นที่ป่าไม้ ผลกระทบต่ออากาศ และปัญหาการพังทลายของดิน ซึ่งสร้างความเสียหายให้กับพื้นที่ป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติโดยรวมอย่างมากมาย รวมถึงชุมชนยังมีปัญหาความเหลื่อมล้ำและความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ในการเข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ด้วย

ดังนั้นผู้ศึกษาจึงสนใจที่จะศึกษาถึงการจัดการปัญหาการบุกรุกทำลายพื้นที่ป่าในพื้นที่ชุมชนบ้านห้วยมะเขือส้ม ตำบลหมอกจำแป่ อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยจะดำเนินการศึกษาในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการและการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าไม้ของชาวบ้านว่าชาวบ้านมีการจัดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ในด้านใดบ้าง เพื่อศึกษาหาสาเหตุของการบุกรุกทำลายป่าเกิดของชุมชนว่ามาจากอะไร และชุมชนมีวิธีการบุกรุกทำลายป่าอย่างไร โดยมุ่งศึกษาในประเด็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านห้วยมะเขือส้มในมิติต่างๆ ทั้งในด้านการดำรงชีวิต และการค้าขายกับกลุ่มคนภายนอกชุมชน ว่ากระบวนการเหล่านี้ส่งผลกระทบท่อทรัพยากรในพื้นที่ป่าไม้อย่างไรและด้านไหนบ้าง เพื่อที่จะได้นำเสนอแนวทางการจัดการแก้ไขปัญหาของชุมชนในการร่วมกันรักษาทรัพยากรป่าไม้เอาไว้ให้ยังคงอยู่อย่างยั่งยืนสืบต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาวิธีการและสาเหตุของการบุกรุกทำลายป่าบ้านมะเขือส้ม ตำบลหมอกจำแป่ อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน
2. เพื่อศึกษาผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมจากการบุกรุกทำลายป่าต่อน้ำ พื้นที่ป่า อากาศ และการพังทลายของดิน
3. เพื่อศึกษาการจัดการปัญหาการบุกรุกทำลายป่า โดยหน่วยงานภาครัฐและการมีส่วนร่วมของชุมชน

1.3 ขอบเขตในการศึกษา

1.3.1 ขอบเขตพื้นที่

การศึกษาครั้งนี้ใช้วิธีการเลือกพื้นที่ที่ศึกษาแบบเฉพาะเจาะจงพื้นที่ศึกษา คือ บ้านห้วยมะเขือส้ม ตำบลหมอกจำแป่ อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

1.3.2 ขอบเขตเนื้อหา

ขอบเขตเนื้อหาในการศึกษาเรื่องการจัดการปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าได้เน้นศึกษา

1) บริบททั่วไป

- ประวัติชุมชน
- สภาพป่า
- วิถีชีวิตของชุมชน

2) วิธีการบุกรุกทำลายป่า

- การตัดต้นไม้ทำไร่เกษตรกรรม
- การล่าสัตว์ป่าด้วยการใช้ไฟเผาป่า
- การเผาป่าเพื่อขยายพื้นที่ทำกิน
- การหาของป่า
- การตัดต้นไม้เพื่อสร้างที่อยู่อาศัยและส่งขายให้กับนายทุน

3) สาเหตุของการบุกรุกทำลายป่า

- สาเหตุด้านเศรษฐกิจ
- สาเหตุทางด้านสังคม
- สาเหตุทางด้านนโยบายและสถาบัน

4) ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

- ผลกระทบจากการจุดไฟเผาป่า
- ผลกระทบจากการตัดต้นไม้เพื่อสร้างที่อยู่อาศัยและการส่งขายให้กับนายทุน
- ผลกระทบจากการทำไร่เกษตรกรรมบนพื้นที่สูง

5) การจัดการแก้ไขปัญหาของชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

- การจัดการปัญหาการบุกรุกทำลายป่าโดยภาครัฐ
- การจัดการปัญหาการบุกรุกทำลายป่าโดยชุมชน

1.3.3 ขอบเขตด้านประชากร

หมู่บ้านห้วยมะเขือส้ม/ บ้านรวมไทย หมู่ที่ 5 ตำบลหมอกจำแป่ อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน มีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด จำนวน 183 ครัวเรือน มีประชากรรวมกันทั้งหมด จำนวน 1,029 คน แบ่งเป็นประชากรชายจำนวน 528 คน ประชากรหญิงจำนวน 501 คน (ข้อมูลจากองค์การบริหารส่วนตำบลหมอกจำแป่, 2548)

1.4 นิยามศัพท์เฉพาะ

วิธีการบุกรุกทำลายป่า หมายถึง กิจกรรมที่ชาวบ้านห้วยมะเขือส้มบุกรุกทำลายป่า ได้แก่ การตัดต้นไม้ทำไร่เกษตรกรรม การล่าสัตว์ป่าด้วยการใช้ไฟเผาป่า การเผาป่าเพื่อขยายพื้นที่ทำกิน การหาของป่า และการตัดต้นไม้เพื่อเพื่อสร้างที่อยู่อาศัยและส่งขายให้กับนายทุน

สาเหตุของการบุกรุกทำลายป่า หมายถึง การกระทำของชาวบ้านห้วยมะเขือส้มที่ส่งผลเสียหายต่อสภาพพื้นที่ป่าไม้ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านนโยบาย/สถาบัน

ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นหลังจากการที่มีการบุกรุกทำลายป่าไม้ ซึ่งสร้างความเสียหายและก่อให้เกิดปัญหาตามมา เช่น ผลกระทบต่อแหล่งน้ำ พื้นที่ป่าไม้ อากาศ สัตว์ป่า และการพังทลายของหน้าดิน

การจัดการการบุกรุกทำลายป่า หมายถึง การจัดการปัญหาการบุกรุกทำลายป่าโดยอาศัยการจัดการแบบมีส่วนร่วมระหว่างภาครัฐ และชุมชน ในการตั้งกฎ ระเบียบ ข้อห้าม ข้อตกลงร่วมกันผ่านระบบการจัดตั้งองค์กรชุมชน การสนับสนุนโครงการต่างๆ จากภาครัฐ การใช้กลไกทางกฎหมายและการใช้กลไกทางวัฒนธรรมชุมชนในการจัดการปัญหาการบุกรุกทำลายป่า โดยพิจารณาจากนโยบายรัฐบาล การจัดการของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และการมีส่วนร่วมของชุมชน